

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ساختار نظری امنیت و ژئوپلیتیک: با تأکید بر ژئواستراتژی

مؤلف

دکتر کیومرث یزدان پناه‌درو

عضو هیأت علمی دانشگاه تهران

شماره انتشار ۳۵۰۳

شماره مسلسل ۷۹۶۹

انتشارات دانشگاه تهران

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور : یزدان پناه‌درو، کیومرث، ۱۳۵۰-
: ساختار نظری امنیت و ژئوپلیتیک: با تأکید بر ژئواستراتژی / مؤلف کیومرث یزدان پناه‌درو.
مشخصات نشر : تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۳.
ملاحظات ظاهری : ۱۷۰ ص.: مصور، عکس.
فروست : انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۳۵۰۳.
شابک : 978-964-03-6614-1
وضعیت فهرست‌نویسی : فیپا
یادداشت : کتابنامه: ص. ۱۷۰-۱۴۳؛ همچنین به‌صورت زیرنویس.
یادداشت : نمایه.
موضوع : جغرافیای سیاسی
موضوع : امنیت ملی
شناسه : دانشگاه تهران. مؤسسه انتشارات
رده‌بندی یکره : ۱۳۹۳ س ۴ / JC۳۱۹
رده‌بندی دیوید : ۳۱۰ / ۳
شماره کتابشناسی : ۳۴۳ / ۸

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازنویسی در وبلاگ‌ها، سایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود.

BN:978-964-03-6614-1

9 789640 366141

عنوان: ساختار نظری امنیت و ژئوپلیتیک: با تأکید بر ژئواستراتژی

تألیف: دکتر کیومرث یزدان پناه‌درو

ویراستار: محمد قیصری

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۹۳

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلف است»

«کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است»

بهای: ۸۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشی مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press @ ut. ac. ir - تارنما: http://press.ut.ac.ir

پخش و فروش: تلفکس ۸۸۰۱۲۰۷۸

فهرست مطالب

ح	مقدمه
۱	فصل اول: مفاهیم، نظریات و برداشت‌های کلی از امنیت
۶	عناصر تأثیرگذار
۷	قدرت‌های تأثیرگذار
۱۲	قلمرو امنیتی (افزایش حوزه‌های امنیتی خاص)
۱۶	امنیت بشری؛ گستره‌های شکل امنیت جهانی
۲۴	تحقیقات امنیتی نامشروع
۲۷	چگونگی تغییر وضع موجود
۲۹	فصل دوم: جغرافیای سیاسی و امنیت
۳۳	امنیت و قدرت هوشمند
۳۴	تأثیر تغییرات ژئوپلیتیکی در امنیت
۳۷	بررسی تغییرات ژئوپلیتیکی بر امنیت
۴۰	بخش دوم: وابستگی متقابل صلح و امنیت و رابطه آن با ژئوپلیتیک
۴۲	رابطه امنیت با تهدید ژئوپلیتیکی
۴۵	اهداف بزرگ امنیتی در اوایل قرن ۲۱ میلادی
۴۹	نقش مطالعات امنیتی در ترسیم برنامه‌های امنیتی در قرن پیش رو
۵۵	فصل سوم: ژئوپلیتیک، امنیت و نقش سازمان‌یابی امنیتی
۵۶	اهداف جدید ژئوپلیتیکی
۵۷	واقعیت‌های امنیتی و ژئوپلیتیکی
۵۷	مبانی نظری قدرت و امنیت
۵۸	روش‌های متداول امنیتی - ژئوپلیتیکی
۵۹	نقش ژئوپلیتیک قدرت
۶۱	گسترش تفکر امنیتی - اطلاعاتی بر نگرش‌های ژئوپلیتیکی
۶۳	بازیگران مؤثر در فرایند جدید ژئوپلیتیکی

۶۴.....	قدرت اطلاعاتی
۶۷.....	دستاوردهای روند جدید

۶۹.....	فصل چهارم: محیط امنیتی و آینده جنگ‌ها
۶۹.....	برنامه‌ریزی دفاعی، غافل‌گیری و پیش‌بینی
۷۲.....	منافع آینده؛ برخی الزامات
۷۵.....	ماهیت یک جانبه‌گرایی از سال‌های نخست قرن حاضر
۷۷.....	تعریف حدود جغرافیایی خاورمیانه
۷۹.....	خاورمیانه در دهه پیش از جنگ سرد
۸۱.....	خاورمیانه پس از دوره جنگ سرد
۸۲.....	استراتژی ایالات متحده آمریکا در منطقه خاورمیانه
۸۵.....	جایگاه خلیج فارس در نقشه کش جهان ژئواستراتژیک این قرن
۸۹.....	ژئواستراتژی چین: پایان افسار ۲۰۲۵م
۹۰.....	چین در مسیر ارزیابی جهانی
۹۱.....	منافع چین

۹۳.....	فصل پنجم: روند قدرت بین‌المللی در قرن ۲۱ میلادی
۹۳.....	زمینه تاریخی
۹۵.....	جهان امروز یکسان نیست!
۹۷.....	قدرت نه نرم است و نه سخت
۹۹.....	مفاهیم جدید قدرت
۱۰۳.....	مفاهیم نظامی امنیت
۱۰۵.....	دستاورد این روند چیست؟

۱۰۷.....	فصل ششم: الگوهای مؤثر امنیتی برای دفاع ملی در قرن ۲۱ میلادی
۱۰۸.....	استراتژی تحول
۱۱۰.....	اصل موضوع چیست؟
۱۱۱.....	ملت و قومیت
۱۱۲.....	مردم

حکومت‌ها و گروه‌های قومی	۱۱۲
انواع ملت	۱۱۹
حکومت‌سازی: نظریه یک حکومت سرکوب‌گر	۱۱۹
مناقشه‌های حکومت ملت پایه	۱۲۳
فروپاشی و سقوط دولت	۱۲۵
تنوع فرهنگی و زیستی	۱۲۷
خودمختاری ملی	۱۲۹

فصل هفتم: هندسه ژئوپلیتیکی امنیت در قرن ۲۱ میلادی	۱۳۱
شاخص‌های تغییرگذار: رهندسه ژئوپلیتیکی امنیت	۱۳۲
معمای قابل حل	۱۳۴
جمع‌بندی و نتیجه‌گیری	۱۳۷
ژئوپولیتیک: عنصر اصلی قدرت در فلسفه سیاسی - امنیتی	۱۳۷
امنیت در ابعاد جهانی	۱۳۸
ماهیت و اهداف مفاهیم جدید	۱۳۸
مفاهیم و کاربرد امنیت در گذشته	۱۳۹
مفاهیم و کاربرد امنیت در حال	۱۴۱

فهرست اعلام (اشخاص، کتب، اماکن)	۱۴۳
فهرست منابع	۱۴۳
منابع فارسی	۱۴۹
منابع لاتین	۱۵۳

مقدمه

بنا به ضرورت‌های بشری و توجه عمیق به موضوع امنیت، مطالعات پژوهشی بعنوان ضرورتی انکارناپذیر در عصر حاضر در حوزه امنیت تبدیل شده است. گفتنی است که مفاهیم سنتی این موضوع مهم به دلیل وقوع حوادث متعدد و پیچیده‌ای که در گذشته به ویژه قرن ۲۰ میلادی بر بشر گذشت، به طور کامل دستخوش تغییر شده و دیگر این معنی که امنیت به معنای حفاظت بشر از خطرات فردی و جمعی است، برای عصر حاضر پذیرفتنی نیست؛ از این رو در نگارش این کتاب و همچنین گردآوری برخی مطالب به منظور تکمیل مباحث مطرح شده در فهرست مندرجات، به دو مقطع زمانی توجه خاص شده است:

نخست: نگرش تحلیلی دیدگاه بزرگان و اندیشمندان این عرصه از ابتدای قرن بیستم تا پایان دهه ۱۹۸۰م. و استدلال‌هایی که به ایجاد انگیزه برای پژوهش روی اصل امنیت و مفاهیم سازنده آن و همچنین تأثیر ژئوپلیتیک بر آن منجر شده است.

دوم: نگرش‌های ژئوپلیتیکی امنیت به خصوص در مقاطع زمانی آغاز دهه ۱۹۹۰م. تا به امروز و مفروضات حاکم بر آن برای آینده با تأکید بر سواستراتژی بوده است.

لازم است در ابتدای بحث اشاره کنم که: خداوند تعالی در «قرآن کریم» می‌فرماید:

امنیت و سلامت، دو اصل ضروری برای انسان است که تا [انسان] به ناامنی و بیماری گرفتار نشود، قادر به درک این دو نعمت بزرگ نیست.^۱

این الهام الهی، انگیزه اصلی برای پرداختن به این موضوع مهم است؛ بنابراین از یک سو، بازسازی مفهوم امنیت بشری و خطراتی که آن را تهدید می‌کند و از دیگر سو، گسترش اثرات این مفهوم در عصر پرشتاب مفاهیم ژئوپلیتیکی، دو محور این جاده دوطرفه در تدوین کتاب پیش رو است.

شرایط ژئوپلیتیکی حاکم بر جهان معاصر متأثر از رفتارهای متنوع و تغییراتی است که در دوره‌های گذشته به وجود آمده؛ حوادثی که سرنوشت میلیاردها انسان را در کنار دیگر موجودات بر خوردار از حق حیات تا به امروز رقم زده و باعث شکل‌گیری شرایط پیچیده امنیتی در هفتاد سال گذشته است. به

۱. «ذُخِّلُوا بِسَلامٍ آمِنٍ» (سوره‌ی حجر، آیه ۴۶) در تفسیر این آیه چنین آمده است:

سپس به دو نعمت مهم معنوی که «سلامت» و «امنیت» است اشاره می‌کند، سلامت از هرگونه رنج و ناراحتی و امنیت از هرگونه خطر، بر خلاف آنچه بعضی تصور می‌کنند، قرآن در همه‌جا مردم را به نعمت‌های مادی بهشت بشارت نداده، بلکه از نعمت‌های معنوی نیز به طور مکرر سخن به میان آورده است، که این آیه نمونه روشنی از آنهاست، به طوری که نخستین خوش‌آمد و بشارتی را که فرشتگان به بهشتیان در هنگام ورود به این کانون بزرگ نعمت، می‌گویند بشارت سلامت و امنیت است.

این نکته نیز شایان توجه است که «سلامت» و «امنیت» که سرآغاز نعمت‌های بهشتی قرار داده شده، پایه هر نعمت دیگری است، که بدون این دو، هیچ نعمتی قابل بهره‌گیری نیست، حتی در این دنیا نیز سرآغاز همه نعمتها سلامت و امنیت است.

جرات می‌توان گفت بزرگ‌ترین دغدغه جامعه بشری، امنیت و عوامل برهم زننده امنیت در یکصد و بیست سال اخیر بوده است. واقعیت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی که اکنون می‌توان آنرا در ۱۰ حلقه مفروض ژئوپلیتیکی^۱ در شش قاره فعلی جان مورد توجه و مطالعه قرار داد، نتیجه روند حاکمیت امنیت و خطرات امنیتی در کره زمین است.

ازسوی دیگر، به دلیل تسلط شدید قدرت‌های بزرگ بر حلقه‌های ده‌گانه ژئوپلیتیکی در جهان به‌خصوص در برداشت خاص آنان از امنیت بشری (در دو حوزه موضوعی امنیت ملی و بین‌المللی) و ارتباط این موضوع با توانایی‌های ژئوپلیتیکی کشورها و ناتوانی‌های سیاسی یا درک ناصحیح از فرایندهای تحول‌زا، درک پژوهشی این موضوع مهم را برای یک قضاوت علمی معتبر بسیار سخت کرده است. گفتنی است در اواخر قرن ۲۱ میلادی نیز همانند قرن ۲۰ میلادی، امنیت و موضوعات امنیتی همچنان در صدر موضوع مورد توجه محققان و اندیشمندان هستند و به دلیل ضرورت این موضوع و شرایط خاصی که به عنوان معیار در آن قرار دارد؛ شاید به اجبار بتوان به مفهومی مشترک در امنیت رسید؛ اما در حال حاضر دیگر اساس مفاهیم امنیتی و خطرات موضوعی آن، این است که کشورهای صاحب نقشه و برخوردار از سرویس ژئوگرافایی (به ثبت رسیده و تأیید شده بر روی نقشه سیاسی جهان) به ندرت برای درک مزیت‌های نسبی پایدار تلاش می‌کنند. اشتباه بشر این است که در کره زمین، تنها خود را صاحب حق حیات و بقا و بنادین گرفتن حقوق دیگر موجودات سبب شده که حس برتری طلبی ناحیه‌ای و منطقه‌ای همچنان غالب عصر فعلی ما باشد.

بنابراین تمام دسته‌بندی‌های دهه‌های اخیر، سعی از نادیده گرفتن اصول و مبانی امنیتی است که قدرت‌ها و دولت‌ها باید مطابق خواست مردم تحت مدیریت خودشان تن دهند. با این وجود، اگرچه مفاهیم امنیتی از دریچه ترمونولوژی^۲ هم سابق، دارای اساس و اصالت است؛ (فرهنگ اصطلاحات حقوقی، ص ۳۲۴)، اما نبود درک مشترک با بهتر بگوییم، برداشت منفعت‌طلبانه تاریخی، مانع از اجماع جهانی درمورد مفهوم امنیت شده است. بحث مورد اشاره در مقدمه دلیل و انگیزه اصلی نگارش این مجموعه است.

در این عصر امنیت در عرصه‌های مختلف جهانی در معرض ناامنی‌های متعبر و پیچیده قرار گرفته است. دولت‌ها برای تأمین امنیت لازم در گستره ملی خود با مشکلات و تهدیدهای امنیتی روبه‌رو هستند. نحوه تأمین امنیت از کلیات امنیتی به سرفصل‌های امنیتی تبدیل شده و همه این سرفصل‌ها

۱. ۱. حلقه نخست: خاورمیانه؛ ۲. حلقه دوم: خلیج فارس، تنگه هرمز و دریای عمان؛ ۳. حلقه سوم: آسیای مرکزی و قفقاز؛ ۴. حلقه چهارم: اوراسیا؛ ۵. حلقه پنجم: شبه قاره هند؛ ۶. حلقه ششم: شرق آسیا و پاسفیک؛ ۷. حلقه هفتم: اروپای مرکزی و حوزه مدیترانه؛ ۸. حلقه هشتم: ترکیه و اروپای شرقی؛ ۹. حلقه نهم: اروپای غربی و حوزه آتلانتیک؛ ۱۰. حلقه دهم: آمریکای شمالی با محوریت ایالات متحده آمریکا.

زنجیروار به هم متصلند. پژوهشگران عرصه مسائل استراتژیک بیشتر از سایر پژوهشگران به این مسئله مهم توجه دارند که بدانند بشر در آینده نزدیک چه برخوردی با عوامل ناامن‌زا خواهد داشت.

امنیت دولت و جامعه و نحوه ارتباط امنیتی میان این دو، همیشه میزانی برای سنجش رفتارها و هنجارهای اجتماعی (مردمی) و ظرفیت و تحمل دولت‌ها (حکومت‌ها) بوده است. از سوی دیگر همواره دو موضوع متفاوت ذهن پژوهشگران امنیتی را به خود مشغول ساخته: ۱. امنیت درونی (ملی) ۲. امنیت بیرونی (دولت با دولت‌های دیگر) که امنیت بیرونی خود اشکال مختلفی دارد. امروزه کسی منکر امنیت در سطوح مختلف، نیست و به منظور درک صحیح مسئله امنیت، باید مفهوم امنیت را به خوبی درک کرد؛ زیرا رمز و راز موفقیت بشری در زمینه‌های مختلف در گرو امنیت لازم و کافی است. وجود امنیت مقدمه آسایش، تمرکز انسان بر دیگر مسائل و نیازها است و به همان میزان، نبود امنیت مانعی اساسی برای همه امور بشر، هانس. جی. مورگنتا، نظریه‌پرداز آمریکایی - آلمانی تبار و استاد روابط بین‌الملل و سیاست، میان مفاهیم مختلف امنیت به مفهوم امروزی آن که بر قدرت^۲ و صلح تکیه دارد، تمرکز کرده و به تعریف و تحلیل آن چنین می‌گوید:

«امنیت، نه تنها بیانگر منافع ملی، توانایی‌های یک ملت و دولت در نظم موجود جهانی است؛ بلکه برانگیزنده رویکردهای دوگانه درونی و بیرونی است.»

(Morgenthau, 1973, p.138)

از این تحلیل می‌توان نتیجه گرفت که امنیت، صلح و کلی، امنیت و مسائل امنیتی به‌طور مستقیم روی دو اصل خود یعنی تأمین و استقرار، موجودیت پیدا می‌کند.

این رویکرد نشان می‌دهد که از دهه ۱۹۸۰م. به این سو، به‌طور تقریبی همه مفاهیم سنتی و کلاسیک امنیت و رویکردهای مکاتب رئالیستی و ایده‌آلیستی که به‌طور گسترده از غرب ظهور و در دیگر نقاط جهان نیز گسترش یافتند، به موضوع امنیت تغییر کرده است. در هرچند همین بحث‌ها، تمرکز از موضوع اصلی، یعنی، هدف از امنیت ملی، خارج شده است.

استدلال من در این کتاب این است که مفهوم امنیت براساس نیازهای امروزی دو فرایند کاملاً متفاوت را طی می‌کند:

مفهوم پایداری که در نظر همه مردم، همه چیز در جای خود قرار دارد و فقط امنیت مراقب بود تا دچار تهدید نشود؛

مفهوم ناپایداری که هر روز نسبت به روز پیش تغییر می‌کند و باید همیشه در حالت آماده باش بود. در مفهوم پایداری، برتری با دو واژه «قدرت» و «صلح» و استمرار منظم آن است؛ ولی مفهوم

1. Hans.J. Morgenthau (1904-1980)

وی را نخستین نظریه‌پرداز منسجم روابط بین‌المللی و پدر علم سیاست خارجی در نیمه قرن بیستم میلادی خوانده‌اند.

2. Power

ناپایدار، نشان‌دهنده انگیزه اصلی رفتارهای سیاسی در برابر امنیت است. (نگاهی بهره‌بردارانه و مقطعی) کنار هم گذاشتن این دو مفهوم ما را قادر می‌سازد تا تفاوت‌ها را در ساختار و محتوای امنیت شناسایی کنیم، یعنی در یک درک تحلیلی بلندمدت، امنیت حذافصل نزاع و صلح است که شامل مفاهیم بلند امنیت است. در این نظریه، شکاف‌های سیاسی و فکری بین مفهوم کلان امنیت بسیار کم‌رنگ هستند و جدایی و صدمات امنیتی در مشتقات ملی و محلی، خود را نشان می‌دهند، اما در عصر حاضر این نظریه امنیتی نمی‌توان نادیده گرفت و آن اینکه، امنیت باوجود رشد و توسعه فکری و فنی بشر همچنان مفهومی توسعه‌یافته، یا کمتر توسعه یافته تلقی می‌شود که این توسعه‌نیافتگی دلایل متعددی دارد و مهم‌ترین دلائل آن هم، فراوانی در مفاهیم و تعبیر امنیتی است. بررسی تنها یک دوره کوتاه‌مدت مفاهیم امنیتی، برای مثال اوایل قرن ۲۱ میلادی، نشان از توده‌ای موج و سیال از مفاهیم در پیرامون واژه امنیت دارد. داشت فنی که از لحاظ نظری یک معنا دارد و از نظر عملی معنای دیگری! (تفاوت در سیاست‌های اعلامی دولت‌ها با سیاست‌های اجرای امنیت) در این مقوله دولت‌ها همواره متهم هستند. بی‌تردید، اصطلاح امنیت در روابط بین‌الملل، مفهومی محوری است. جان هرتر^۱ در اوایل دهه ۱۹۵۰م. که جهان خستگی، بحران و درد طاقت‌فرسای دو جنگ جهانی را بر تن داشت و با معمای امنیتی روبه‌رو بود، با بیان نظریاتی، سه دهه دولت‌ها را در اجرای امنیت زیر سؤال برد و با انتقاد از فضای امنیتی جهان، نسبت به عواقب فتنه‌ناک رفتار ضد امنیتی دولت‌های بزرگ هشدار داد. (Herz, 1950, pp. 80-157)

در این مقطع از تاریخ پرفراز و نشیب امنیتی، دو مفهوم «امنیت ملی» و «امنیت روابط بین‌الملل» از هم جدا شدند. امنیت بین‌الملل به دلیل انقلاب مفهوم به «انقلاب صنعتی»^۲ و فناوری فراور، دچار مفهومی کوتاه‌مدت شد و گسست نظری بر آن حاکم گشت. امروزه، از های مفهومی امنیت بین‌المللی دیگر مانند گذشته به چند موضوع کلی مثل: جنگ‌های صنعتی و سردر، تجارت دریایی و تنظیم مفهومی روابط کلی حاکم بر جهان خلاصه نمی‌شود و این مفاهیم منتهی به گذشته اقتدار لازم برخوردار نیستند. در واقع مرحله دوم، یعنی حادثه ۱۱ سپتامبر سال ۲۰۰۱م، امنیت نظام بین‌الملل را نسبت به شرایط مفهومی آن در زمان فروپاشی کمونیسم^۳ در سال ۱۹۸۹م. متفاوت جلوه‌تر کرد. اتفاق مهمی که در این مرحله بوقوع پیوست کم‌رنگ‌شدن نقش دولت‌ها بود که پیش از این حادثه نقشی

1. John Hertz

2. The Industrial Revolution

انقلاب صنعتی: مجموعه دگرگونی‌های فنی، صنعتی، اقتصادی و اجتماعی که از سال ۱۷۵۰ م. - ۱۸۵۰ م. در «انگلستان» بوجود آمده و به کشورهای دیگر راه یافت.

3. Communism

یک ایدئولوژی است که می‌کوشد بر اساس مالکیت مشترک روش‌ها و ابزارهای تولید و در غیاب مالکیت خصوصی یک سازمان اجتماعی ضد دولت‌گرایی فاقد طبقه‌های اجتماعی را ترسیم کند.

کشورهای رقیب شده است. این واکنش‌ها گاهی هم‌سو با آمریکا و گاه موضع‌گیری در برابر سیاست‌های امنیتی آمریکا است. از این رو باید با نگاهی جدید و متفاوت، امنیت را مورد تجزیه و تحلیل و نظریات ارائه شده را به نقد و بررسی گذاشت. هدف از تألیف این کتاب نیز همین موضوع است. امید است این مجموعه مورد استقبال جامعه علمی کشور و علاقه‌مندان به مباحث امنیتی و ژئوپلیتیکی قرار گیرد.

دکتر کیومرث یزدان‌پناه درو
عضو هیأت علمی دانشگاه تهران
۱۳۹۲